

הלכה ברורה - דרך חדשה בלימוד מיסודו של מרן הרב זצ"ל

בישיבת וולוז'ין - בבית היוצר לנשמת האומה בו התגבשה והתעצבה דמותו התורנית והרוחנית של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל - שלטו בכיפה שתי שיטות לימוד עיקריות: שיטת הלימוד של ראש הישיבה הגאון רבי יוסף דב הלוי סלובייצ'יק, רבה של בריסק, שבאה לידי גלוי ופיתוח מיוחד בבית מדרשו של בנו הגאון ר' חיים הלוי סלובייצ'יק - מזה; וכנגדה שיטת הלימוד של הרב וראש הישיבה של וולוז'ין, הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, הידוע יותר בשמו המקוצר בר"ת, הנצי"ב - מזה. אם כשיטת הלימוד של בריסק הועמד הדגש על ההגיון המנתח, על ההגדרה המדוייקת, על ההעמקה ברעיון התורני ובהנחה השכלית המקנה את הבסיס לסוגיות ושיטות בדברי חז"ל שבגמ', ראשונים ואחרונים, מפרשים ופוסקים - הרי, כשיטת הלמוד של הנצי"ב הושם הדגש על העמקת דבר והרחבתו בעת ובעונה אחת, על בקיאות המאזנת את החריפות, וביחוד על ברור הסוגיא למקורותיה מן המקרא ומדרשיו דרך שיטות חז"ל שבמשנה ושבגמרא, על פי דרכם של רבנן סבוראי, הגאונים, הרי"ף והרמב"ם ועד השו"ע ונושאי כליו ופוסקים אחרונים, דרך לימוד המכונה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, דהיינו ברורה של הלכה ומסקנתה מתוך סוגית הגמ' והדגשת

הנפקא-מינא הלכה למעשה, מכל שיטה ושיטה ומכל דיון ובירור וכיסוד לכל משמשת החתירה למסקנת ההלכה למעשה בימינו, וקישורה עם דברי רבותינו התנאים והאמוראים במשנה ובתלמוד.

רבנו מרן הרב זצ"ל אימץ את שיטתו בלימוד של רבו הנצי"ב - ובמידה רבה הסתייג מן הדרך האחרת שהשתלטה בישיבות ליטא ובישיבות הממשיכות דרכן גם בא"י עד היום הזה. ברור עם זאת, שיש יחוד מקורי בדרכו של הרב בלימוד, כפי שהוא מציין זאת בעצמו בכמה מקומות בכתביו. נזכיר כאן ביחוד את דברי הרב במאמרו על חכנית הלמודים והעבודה של מכון "הרי פישל", אותו כלל במאמרו הגדול: "המכון" (בספר היוכל להרי פישל, ירושלים, תרצ"ה). אמת, הרב לא התעלם מן הצורך לרדת לעומקם של דברים ושל מושגים - "ירידה לסוף הדעת" (כך הגדיר הגאון רא"א קפלן זצ"ל את שיטת הלימוד הליטאית במאמרו: "על עריכת פרוש לתלמוד בבלי" - וראה דבריו של בנו-יחידו, חבר מכון הרי פישל, מרן הרב צבי קפלן שליט"א, בספרו: "עולמה של תורה", עמ' עז-פ, שסייג את ההסתגויות של מרן הרב זצ"ל שהן רק משבושי תלמידים ולא מדרכם של גדולי ישיבות ליטא), אלא שההיקף של הבקיאות והדרישה להסיק עד להוראה ולפסק הלכה גרמו לכך שבכתביו של הרב בכל שטתו - לא הפלפול עיקר, אלא העיון והבירור ההלכתי, לא החידוד והחריפות משוכחים, אלא היסודות הענייניים, ואין החידוד והחריפות אלא כתבלין הנותן טעם לסעודה, ולא עיקרה כלל.

מעין דברים אלה כתב הרא"מ ליפשיץ ז"ל - מגדולי תלמידי הרב זצ"ל במסתו הנפלאה על הרב, בספר "אזכרה": "כל ימי התלמוד כבשו בו דרכים לתריפות ולבקיאות. ודרכים היו חלוקות, דרך "סיני" ודרך "עוקר הרים". ואף בסביבתו ובשעת גדולו של הרב היו חילוקי דרך אלה. הוא נוטה בתורתו הלימודית לסיסטמטיקה, נוהג הוא לסדר דעות ושיטות מערכות מערכות, ולהסביר יסוד כל שיטה ולהפוך כל החוליות לשלשלאות המקיפות דורות ותקופות. אין הוא ירא מפני צמצום של סעיפים ואין הוא נמנע מסידור פשוטי דברי תורה, ומגיע הוא

להגדרות כוללות מגובשות. עם זה אין הוא מחבב חריפות וחידוד שאין להם יסוד. דרכו בלימוד זוקקת לידיעות ולבקיאות שאין לשער והכל נמצא לו במין קלות שאינה מטילה אימה. כך היה גם בתור מורה לתלמידים. דרכו לא היתה דרך הלימוד השולטת בישיבות, המגבלת את היצירה בגבול זר ושיש בה אמנם מקום לחידושים "על המקום" לא כן דרך לימודו, שדרש אף מן התלמיד ידיעות רחבות וכח להעתיק הרים ממקומם. שלא כדרך הישיבות היתה גם כן נטיתו להסיק עד להוראה ולפסק הלכה, אף במקום שאין ענין הלכה למעשה". (אזכרה א', עמודים קסח-קעח, פסקא ז').

בתכנית העבודה התורנית הנפלאה של הרב שבאה לידי גילוי ראשוני בהרצאתו המפורסמת בפני חכמי ירושלים בשנת תר"פ (א-ג), כמו גם במאמר הגדול הנ"ל שנדפס בשנה האחרונה לחיי הרב בספר היוכל לר' ישראל אהרן פישל בשנת תרצ"ה - מבהיר הרב: יש לחשוב שעל ידי ההשפעה של גדולי הדורות האחרונים שעמדו נגד המכשול הזה של הרחבת החידוד המסועף יותר מדי והרחוק ממרכז האמת - בא הדור לידי תקון במדה ידועה וכו' השפיעו על זה גם כן גדולי האחרונים שהסכירו את דרכי לימודם באופן מפורש ודרך הבנה, המחקבל על הלב של הדור הצעיר, והגורם היותר גדול לאיתנה של תורה והשכת אורת הלימוד לישרו ולאמתתו היתה הופעתו של רבינו הגדול הגר"א - והרב מוסיף ומבאר, אחרי שהוא מסביר את דרך הגר"א בלימוד, והדברים מתוכה לדורנו, ואומר דברים ברורים ומפורשים:

"לאחד בקרבנו את דרך ההבנה הנכונה בתלמוד ובשיטותיו - לצרכי ההוראה היוצאת ומתפצלת לשיטתיה על פי הפוסקים, שכולם הולכים ויונקים מתוך המקור האחד והמיוחד - התלמידים, התוספתות, הספרא והספרי, המכילתא ויתר מקורות הראשונים בהלכה, דרך ההגיון בתלמוד ושכלול בינת-הלב בספרא ובציורם של הענינים בדרך ישרה - שנעבד הרכה על ידי בחירי הגאונים "ראשי הישיבות" שעליהם נאמר ויהמשכילים יזהירו כוזהר הרקיע' ודאי נתן דחיפה לאושר המחשבה

הלימודית והרחבתה. אבל עם כל התועלת הרבה שלו - הלא גם הוא הנהו רק כמו פרוזודור לטרקלין של ההלכה - הברירה הנדרשת לדעת מה יעשה ישראל ומטרתה של חכמת התלמוד ואגפיה, סוף כל סוף היא שיהיו עניני ההלכה שהם התוצאות של כל מה שנאצר במקורות, על פי השיטות השונות של רבותינו הראשונים וגדולי האחרונים, מתחברים יפה באופן מעשי, כצורה ישרה ופשוטה, בדרך היוצא מכל סיבוך והמוביל אל המטרה הבהירה של ידיעת חילוק השיטות ומסקנותיהם באופן צלול יחד עם הלימוד הקבוע של המקורות.

מפעלו הגדול של רבנו - הלכה ברורה - שאליו התמסר במסירות נפש ממש וזכה להשלימו מהחל ועד כלה, למרות רבוי טרדותיו כמנהיגה המרומם של האומה - דבר אשר לא יאמן ממש, פשוט מבחינה כמותית - מכוון הוא לשתי מטרות עקריות:

(א) להעמיד הפוסקים והתלמוד במערכה אחת מחוברת ומאוגדת יחד - כדי שלא תכביד ההתעמקות הלימודית בתלמוד וכינת הסברא של תשומת-הלב מן היסוד המקורי של מסקנת ההלכה בשעת הלימוד, וכן למנוע סיכומי דברים בזמן לימוד הפוסקים כשהם נפרדים מן המקור בתלמוד ולסייע בהבנת הענינים לאמיתם ולאשורם בפסק ההלכה.

(ב) לסלול דרך בלימוד התלמוד עצמו ובהבנת הסוגיא - שאין ציורם של הדברים נקבע במחשבה צלולה וברורה אלא לאחר דקדוק מלא בדברי הפוסקים וביחוד בלשון הזהב של הרמב"ם וסגנונו הבהיר של השו"ע, שרוח הקודש חופף עליהם, שבהם אנו מוצאים את ההלכה ברורה ומפורשת לכל פרטיה ומתוך דבריהם נעמוד על פרוש סוגיית הגמ' לפי דרכו של כל אחד מהם. במקום שנחלקו הדעות של הפוסקים ושבעל השו"ע נטה מדברי הרמב"ם בפסק ההלכה, אז עלינו לעמוד על פרוש הסוגיא בשני הכיוונים יחד. (על פי ומתוך דברי ההקדמה של אחי מרן

זצ"ל, הגאון ר' דב הכהן קוק זצ"ל - לכרך הראשון של הלכה ברורה, על מסכת ביצה, ירושלים תש"א).

אמנם בעצם הרעיון והמפעל של סידור מערכת התלמוד והפוסקים על הדף היה לרכנו חבר - שהתחיל באותו מפעל מבלי שידע על מפעלו של רבינו זצ"ל בהיותו בגולת רוסיה - וכונתי למורי ורבי הגאון הרב אליהו מרדכי הלוי ולקובסקי זצ"ל - שהיה בסוף ימיו רבה של קהילת ירושלים וחבר בית הדין הגדול של הרבנות הראשית לישראל - ולמפעלו הנהדר "מערכת התלמוד והפוסקים", שכמה וכמה מסכתות כבר נדפסו ממנו והרבה נותר גנוז בידי תלמידיו ומשפחתו - הרי דרכו הגאונית המיוחדת של רבינו בבנין הבנת הסוגיא שרק מתוך העמקה מיוחדת אפשר לעמוד עליה - היא מיוחדת לו בשיטתו המיוחדת ב"הלכה ברורה", שהיא מקורית כמקוריותן הנפלאה של כל שיטותיו והליכותיו בקודש. על הבחנה זו בדבר סידור ההלכה - ברורה כדרך לימודית כחכמה שאינה רק מלאכה, לעומת סידור מערכת חיצונית של התלמוד והפוסקים על כל דף, שאף הוא מפעל נאדר שנעשה בעמל-רב וקובע ברכה לעצמו - שמעתי מפי מרן אבי-מורי נזיר אלוקים זצ"ל - שהיה נוכח בזמן שיחתו של מרן הרב זצ"ל עם הגרא"מ הלוי ולקובסקי בזמן שעלה לארץ מרוסיה, שנים רבות לאחר שהחל בעבודתו וגם בירושלים עד סוף ימיו, המשיך במפעלו "מערכת התלמוד והפוסקים".

להדגמת חשיבותו ומקוריותו של מפעל הלכה-ברורה כדרך לימוד, נסתפק בהבאת דוגמא אחת מתוך הסוגיא הראשונה במס' ביצה בבחינת "אין מעבירין על המצוות". די לענ"ד בדוגמא זאת להיות בבחינת פרט המלמד על הכלל כולו. על המלים הראשונות של המשנה: ביצה שנולדה ביום-טוב, בית שמאי אומרים: תאכל ובית הלל אומרים לא תאכל, מציין רבינו בסימן א' - ר"מ: חול מכין לשבת וחול מכין ליו"ט, אבל אין יו"ט מכין לשבת ולא שבת מכינה ליו"ט, לפיכך ביצה שנולדה ביו"ט אחר השבת אסורה ואע"פ שהתנגולת עומדת לאכילה

הואיל ומאמש נגמרה הביצה, נמצא שבת מכין אותה ליו"ט ואסורה בכל יו"ט, גזירה משום יו"ט שאחר השבת. וכן ביצה שנולדה בכל שבת אסורה גזירה משום שבת שאחר יום-טוב (יו"ט, א, יט). וכשם שאסור לאכלה כך אסור לטלטלה ואפילו נתערבה באלף כולן אסורות, שהרי למחר יותרו הכל וכל דבר שיש לו מתירין אפילו באלף אלפים אינו בטל (שם ד). אח"כ מביא רבינו דברי השו"ע: ביצה שנולדה ביו"ט אסור ליגע בה (הג"ה): דהינו לטלטלה וכ"ש שלא לאכלה ואם נתערבה באלף כולן אסורות (או"ח, תקיג, א).

אם נבדוק דברי רש"י על המקום נראה שהוא מסתפק בהערה: "בו ביום" - בגמ' מפרש טעמא. התוס' שם בד"ה ביצה מדייקים למה נאמר: תאכל ולא תאכל ולא אוסרין ומתירין - ומוכיחים מלשון המשנה במקומות אחרים ששייך לשון "אסור", אפילו לדבר האסור רק באותו יום - ומתרצים שמלשון אוסרין ומתירין הייתי מסיק שמה שמתירין הוא לטלטל בלבד אבל באכילה אסורה לדעת הכל, ושואלים התוספות: לבית הלל דאמרי לא תאכל, אולי נלמד שמותר לטלטל וזה אינו משתמע אולי כך - והא קיי"ל דגם לטלטל אסור: לכן פירש ר"י דנקט כי האי לשנא דסתם ביצה לאכילה קיימא. עוד יש לומר: דנקט לבית שמאי תאכל משום דמשמע אכילה וטלטול - דאין אכילה בלא טלטול, וב"ה אוסרים אף בטלטול, אלא אגב דנקטי בית שמאי תאכל, נקטי אינהו: לא תאכל.

מדברי רש"י ותוס' עדיין לא ברור לנו יסוד היסודות של הסוגיא כולה, היא סוגית: הכנה מיו"ט לשבת ומשבת ליו"ט שהיא היסוד העיוני של מחלוקת ב"ש וב"ה. וכן לא היינו מודעים להדגשות המיוחדות של איסור אכילה - כרמב"ם שהוא מקדימו לטלטול ולהיפך בשו"ע עיקר הדין לגבי נגיעה וטלטול וכ"ש לא לאכלה - דבר זה משמעותי ביותר להבנת הסוגיא כולה להדגשותיהן של השיטות השונות של גדולי רבותינו הראשונים בפרושה וכליכונה ולהבנת השיטות החלוקות של האמוראים בסוגית הגמ' שם.

הרמב"ם מבסס ביאור המשנה על דברי רבה להלן עמוד ב, אע"פ שלקמן דף ג' אמרינן: "כולהו כרבה לא אמרי: הכנה לית להו", שהרי רב נחמן מוקי לה למתנ' בתרנגולת העומדת לגדל ביצים ומשום מוקצה - ורב יוסף משום גזירת פירות הנושרין וכן רבי יצחק משום גזירת משקין שזבו. אלא שלרמב"ם ענין הכנה דרבה הוא העיקר, ויש נ"מ להלכה בזה - שלפי רב נחמן רק ביצת תרנגולת העומדת לגידול אסורה ולא זו שעומדת היא עצמה לאכילה (כמ"ש הרז"ה בבעל-המאור על סוגיין שם) ואע"פ שיש מהראשונים, כמו הראבי"ה, שרק לחומרא אוסרין התרנגולת העומדת לאכילה ובעל אור זרוע מסתפק אם כו"ע ס"ל הך כללא דרבה שאומרים שהביצה מאתמול נגמרה ומהמאירי משתמע שלא אומר כן.

הרמב"ם שפרש טעמא דביצה שנולדה ביו"ט כרבה - משום הכנה, מכלל דס"ל דאוקימתא כרבה בפרושו של משנתנו עיקר והלכה כרבה גם בהא דמאתמול נגמרה - וכך פשוטים דבריו בפיהמ"ש כאן, וכן היא דעת הרי"ף בהלכותיו, שלא הביא בהלכותיו אלא אוקימתא דרבה, וצריכים לומר שהרי"ף והרמב"ם ס"ל שלא רבה עצמו אמר כן כדעת יחיד, אלא דקי"ל כותיה לגבי החזקה שהביצה נגמרה מאתמול. הגאון ר' דב הכהן קוק זצ"ל בברור הלכה והגאון רבי בנימין צבי יהודה הידוע בשמו ר' אלתר רבינוביץ-תאומים זצ"ל, עומדים על כך בהרחבה בברור הלכה בקונטרס הכנה שנדפס בסוף המסכת.

הרי שציון רגיל לכאורה - מוביל למסקנות שלמות ועקרוניות בכל דרך הבנת הסוגיא. יש בהבאת הדוגמא האחת של "הכנה", שיש בה חמש שיטות לרבותינו הראשונים באופן כללי, כדי לעמוד על החשיבות העצומה של "בנין התורה וההלכה לדורות" שכנה רבנו - לבנות עליו את דרך הלימוד הנכונה בארץ-ישראל המתחדשת.

